

Příspěvek k vybavení venkovských usedlostí v 18. století na základě gruntovních knih panství Červená Řečice

Homestead Equipment and Furnishings in the Early Modern Times
Based on Land Registers of the Červená Řečice Manor

PhDr. Markéta Skořepová, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav,
Branšovská 31a, 370 05 České Budějovice, CZECH REPUBLIC

skorem00@ff.jcu.cz

ORCID: 0000-0003-2662-3137

Abstract

Based on the land registers from the Zmišovice estate situated in the archbishop's manor of Červená Řečice in the Pelhřimov area, the text attempts to contribute to the understanding of the form, equipment and furnishings of serfs' homesteads in the early modern period. It uses mainly a series of records on the handover of the homesteads to new farmers from the years 1686–1810, about one hundred of which include inventories with equipment. The text focusses step-by-step on the form of the buildings, the livestock kept, the tools used and the household items. It also attempts to assess the informative value of the records under study in the sense of source criticism and possibilities of using them for the study of tangible culture, standard of living and economic position of rural residents.

Key words

Countryside – serfs – tangible culture – land registers – 18th century – Červená Řečice (southern Bohemia)

Acknowledgement / Funding

Předložená studie vznikla v rámci Výzkumného centra Filozofické fakulty Jihočeské univerzity „Habsburkové v dějinách českých zemí raného novověku“.

Úvod

Studium hmotné kultury tradičního venkova je přirozeně spojeno především se zkoumáním dochovaných hmotných artefaktů a obrazových dokumentů, které bádání posunují spíše do konce 18. a především 19. století, kdy se v českém prostoru rozvinula

národopisná a muzejní práce. Dobovými estetizujícími konstrukty ovlivněný způsob výběru sledovaných artefaktů opomíjel nejen nižší společenské vrstvy, ale namnoze vylučoval i celé oblasti, které byly hodnoceny jako méně zajímavé a rázovité.

Jedním z těchto „podceňovaných“ regionů je i Pelhřimovsko, jemuž je věnována předložená studie. Obrazem byl zdejší venkov zachycen v podstatě až na začátku 20. století po rozšíření fotoaparátů. Stejně jsou datovány i první význačnější sběratelské aktivity: jakkoli prvotní akviziční projekty nastartovala příprava Národopisné výstavy československé, stálé muzejní spolky se smysluplně prosadily až později. Sbírký dnešních regionálních muzeí obsahují jen málo starších dokladů o životě zdejších venkovanů. Většina předmětů je dosti mladá, nejstarší, jednotlivě dochované artefakty se datují na konec 18. století.

Pro předcházející období zbývají pouze písemné dokumenty, jejichž kritika ovšem přináší podobné problémy jako posouzení výpovědní hodnoty obou předcházejících skupin pramenů. Plastický pohled na život na venkově mohou zprostředkovat gruntovní knihy,¹ problémem zůstává sociální spektrum, které zachycují: po celý raný novověk se jejich zápisy týkaly v první řadě velkých statků, menší usedlosti bez půdy byly jako hospodářsky málo významné vrchnostenskými úředníky opomíjeny. Skladba jednotlivců, kteří se na stránkách gruntovnic mohli objevit, se rozšířila teprve od konce 18. století v souvislosti s osvěcenskými reformami.

Pro studium hmotné kultury jsou gruntovní knihy využívány jen zřídka.² Nejkomplexněji jsou zkoumány v souvislosti se sociálními a hospodářskými poměry a zejména rodinnými vztahy na venkově.³ Zmínky o hmotném vybavení venkovských usedlostí v pracích o sociálních dějinách venkova mají často spíše ilustrační charakter,⁴ výjimku tvoří materiálové studie, které rekapituluji obsah obzvláště podrobných či jinak zajímavých dokumentů.⁵

1 Hodnotu neztrácejí klasické práce PROCHÁZKA, Vladimír: *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963; PETRÁŇ, Josef: *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964.

2 Bádání se dlouho soustředilo na nejstarší vrstvu poddanských inventářů: HRUBÝ, František: Selské a panské inventáře v době předbělohorské. *Český časopis historický* 30, 1924, s. 22–59, 263–306; HANZAL, Josef: Předbělohorské poddanské inventáře. *Český lid* 50, 1963, s. 169–174.

3 GRULICH, Josef: *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008; VELKOVÁ, Alice: *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha: Academia, 2009; ŠTEFANOVÁ, Dana: *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsherrschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen 1558–1750*. Wien: Böhlau Wien – Brill, Österreich Ges.m.b.H, 2009; ZEITLHOFER, Hermann: *Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebenslaufe und sozioökonomische Entwicklungen im südlichen Bohmerwald, 1640–1840*. Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 2014.

4 Více poznatků ohledně hmotné kultury přinášejí studie zaměřené na zabezpečení výměnkářů. Například KUTNAR, František: Mlážovské grunty a jejich výměnky v 18. století. *Krkonose – Podkrkonosi* 1983, č. 7, s. 73–89, znovu in: Pokorná, Magdaléna – Beneš, Zdeněk (eds.): *František Kutnar. O dějinách lidu a lidech*. Praha: Pavel Mervart, 2019, s. 177–198.

5 KRAMÁŘÍK, Jaroslav: Údaje o nabytku poddaných na jednom západočeském panství z konce 18. a první poloviny 19. století. *Český lid* 58, 1971, s. 45–48; PETRÁŇOVÁ, Lydia: Ke studiu oděvu lidových vrstev města

Předložená studie se pokouší o rekonstrukci podoby a vybavení raně novověkých venkovských domácností na základě gruntovních knih malého regionu, s přijetím všech omezení, která zvolená pramenná základna přináší, ale také s vědomím, že jiné, lepší prameny pro dané období a sociální skupinu neexistují. Práce je součástí širšího výzkumu, který si klade za cíl sledovat venkovské sociální, rodinné i majetkové struktury na příkladu někdejšího arcibiskupského panství Červená Řečice v dlouhém období od 17. do poloviny 19. století, které vnímá jako příležitost pro mikrohistorickou sondu či případovou studii.

Panství Červená Řečice

Červená Řečice (455 m. n. m.) nedaleko Pelhřimova bývala venkovským sídlem pražských arcibiskupů. Od počátku 15. století se zde po 200 let střídaly světské vrchnosti, avšak roku 1623 se panství vrátilo zpět do arcibiskupských rukou, v nichž zůstalo až do 20. století.⁶ Pro podrobnější studium byla vybrána zmišovická rychta, někdy nazývaná i jako popelištská, ležící v centru rozlehlého a rozdrobeného červenořečického dominia. Stablně k ní bylo řazeno pět vesnic, Pobistrýce, Popelištná, Svěpravice, Těchoraz a Zmišovice; kolísalo zařazení Brtné, která byla z tohoto důvodu ponechána stranou výzkumu.⁷ Na přelomu 16. a 17. století byly největší Zmišovice s devíti selskými gruntů, ve Svěpravicích bylo osm usedlostí selských a jedna blíže nezařazená, zřejmě podružská či dominikální chalupa, v Popelištné stálo sedm, v Těchorazu pak pět gruntů a jedna chalupa a v Pobistrýcích čtyři selské statky. Tyto usedlosti měly kořeny již ve středověkém založení vsí, později byla jejich rozloha vyměřena nejčastěji v rozsahu mezi 30 a 60 strychy orné půdy, k většině selských statků patřily také lesy a někdy i rybníky. Největšími statky byly rychta a dvě nápravy ve Svěpravicích, které podle údajů z počátku 18. století disponovaly 77, 87 a 120 strychů půdy.⁸ Opis berní ruly z roku 1654 uvádí stejný počet selských statků, z nichž čtyři eviduje jako nově založené, tedy patrně obnovené po nedávném zpusnutí, a tři zahradníky. Shodně

a venkova od 16. do poloviny 18. století v Čechách. *Český lid* 81, 1994, s. 201–215; PETRÁŇOVÁ, Lydia – VAŘEKA, Josef: Vybavení venkovské zemědělské usedlosti v době předbělohorské (na pozadí poddanských inventářů). *Archeologica Historica* 12, 1987, s. 277–285; VAŘEKA, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia – PLESSINGEROVÁ, Alena: Mobilizace vesnického domu v Čechách od konce středověku do počátků národního obrození. *Český lid* 75, 1988, s. 202–211.

- 6 DOBIÁŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí II. Doba reformační*. Pelhřimov: Muzejní spolek, 1936, s. 157–160; MARTÍNEK, Zdeněk a kol.: *Pelhřimov*. Praha: Lidové noviny, 2014, s. 125.
- 7 Vycházím z popisu rychty v gruntovní knize založené roku 1680. Národní archiv (dále NA), fond Archiv pražského arcibiskupství (dále APA) I., inv. č. 2609, gruntovní kniha panství Červená Řečice. K vedení gruntovních knih na arcibiskupských panstvích SKOŘEPOVÁ, Markéta: Gruntovní knihy první poloviny 19. století na příkladu panství Nový Rychnov. *Archivní časopis* 60, 2010, s. 344–360. Pro snazší dohledatelnost přebírám termíny užívané v inventářích Archivu pražského arcibiskupství; termín gruntovní kniha vnímám jako zastřešující.
- 8 Jediný dochovaný novověký urbář panství Červená Řečice z roku 1740 sumarizuje výsledky revitalizace berní ruly z roku 1674 (výměra počítána na osedlé, resp. jejich zlomky) a údaje z příznávacích fází z roku 1714 (výměra polí počítána na strychy). NA, Velkostatek Červená Řečice (dále VS ČR), inv. č. 1.

údaje přinesla i o dvacet let mladší berní revizitace.⁹ Zřejmě od konce 17. století se na pozemcích patřících jednotlivým sedlákům nebo obci začaly stavět další, menší domky, zprvu bez vlastní půdy, a teprve v roce 1714 došlo k první vlně zápisů do gruntovních knih, jež tyto drobné usedlosti oficiálně přiznaly jejich držitelům.¹⁰ Jejich právní i fyzická existence však zůstávala zřejmě poměrně křehká, o čemž svědčí strohost a mezerovitost jim věnovaným záznamů, která přetrvávala celé 18. století. V urbáři z roku 1740 bylo zachyceno 24 domků, přičemž k osmi z nich se dosud nepodařilo přiřadit další informace.

Poddanské grunty a jejich majitele poprvé zachycuje purkrechtní kniha vedená pro celé Červenorečicko v letech 1590–1623.¹¹ Bezprostředně po jejím uzavření byl zřejmě založen nový, dnes však nedochovaný svazek.¹² Souvislá řada gruntovních knih pro Červenou Řečici a okolí pak začíná gruntovníci otevřenou v roce 1680, jež zahrnuje i opisy či rekapitulace starších zápisů.¹³ Od druhé čtvrtiny 18. století se zakládaly purkrechtní knihy pro jednotlivé rychty, které sloužily zhruba do konce 18. století.¹⁴ Na ně potom k roku 1780 navázaly nové, objemnější svazky, které svým rozsahem reflektovaly nárůst úřední agendy a po roce 1848 byly převedeny k okresním soudům.¹⁵ Všechny tyto knihy mají charakter základních pozemkových knih, každé usedlosti je věnováno několik listů, na něž byla postupně zapisována veškerá pořízení, jež se jí týkala. Na konci 18. století přibýly speciální gruntovní knihy určené pro chronologické zapisování různých druhů majetkových pořízení, jako byly svatební smlouvy, kvitance, obligace a pozůstalostní řízení. Jejich vznik do značné míry souvisel s josefinskými a leopoldovskými reformami, které mj. přiznaly právo kšaftu i držitelům nezakoupených usedlostí, změnily dědickou posloupnost, rozšířily dispoziční práva žen – hospodyň a uvedly do funkce justiciáry pověřené dohledem nad právní praxí vrchnostenských úřadů.¹⁶ V rámci přeložené studie však byly tyto knihy, jejichž vedení

9 Originál berní ruly se nedochval, k dispozici je pouze opis uložený ve spisech Tereziánského katastru, kde se nachází i výpis z revizitace berní ruly z roku 1674. NA, Tereziánský katastr, inv. č. 2817, kar. 826. Tyto opisy nejsou zohledněny v edici ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda: *Berní rula 4. Kraj bechyňský I*. Praha: Národní archiv, 2013.

10 První dva nové gruntovní záznamy jsou k roku 1680, kdy byl vytvořen první zápis na chalupu v Těchorazu s výměrou 1,2 strychu a pak na domek zcela bez půdy ve Svěpravicích, který zřejmě navázal na existenci obydli Jakuba Smolíka či Žmolíka, zmíněného v poddanském seznamu k roku 1615, avšak bez zápisu v purkrechtní knize. V letech 1714 a 1715 se oficiálních zápisů dočkalo dalších 10 domků, další přibýly ve čtyřicátých a padesátých letech, a pak ke konci 18. století.

11 NA, APA I., inv. č. 1754, sign B43/11a.

12 Lze tak soudit na základě analogie s panstvím Nový Rychnov, jež původně tvořilo s Červenou Řečicí jeden celek: NA, APA I., inv. č. 2610.

13 NA, APA I., inv. č. 2609.

14 Purkrechtní kniha rychty Zmišovice a Rybník založená k roku 1728. NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202.

15 Využity byly dva svazky purkrechtní knihy rychty Popelištná, NA, VS ČR, inv. č. 52, sign. Pelhřimov 145 a inv. č. 53, sign. 146.

16 MAUR, Eduard: Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen in 16.–18. Jahrhundert. *Historická demografie* 20, 1996, s. 93–101; VELKOVÁ, Alice: Zásahy státu do vztahu mezi vrchností a poddanými a jejich dopad na vesnickou rodinu na přelomu 18. a 19. století. *Časopis národního muzea – řada historická*,

na panství Červená Řečice odstartovalo založení první knihy pozůstalostí roku 1790,¹⁷ využitý jen okrajově. Důvodem je jen malé množství zápisů vážících se k vybraným vsím ve sledovaném období; agenda speciálních gruntovních knih se zde rozšířila až ve druhé čtvrtině 19. století, která stojí už mimo aktuální rámec výzkumu, jež je ohraničen státním bankrotem roku 1811.

Venkované a jejich majetek

Příležitostí pro sumarizaci majetku venkovské rodiny a jeho úřední sepsání byla změna na postu hospodáře. Oficiální předání usedlosti mívalo charakter koupě, v zápisu byla uvedena cena předávaného majetku, dluhy a další závazky nového držitele, včetně případného výměnku.¹⁸ Na červenořečickém panství zakoupené i nezakoupené usedlosti již v době světských vrchností před rokem 1623 bez problémů přejímali děti původních hospodářů. Arcibiskupští úředníci později rovněž nečinili potíže s generačním předáváním gruntů venkovských hospodářů, ačkoliv právo volné dispozice s majetkem bylo privilegií zaručeno jen obyvatelům města Červené Řečice. Pouze v případech prohlubujícího se zadlužení přistupovali k sesazení hospodáře a postoupení usedlosti jinému držiteli. Od počátku 18. století se rozšířil podíl selských gruntů, které se jejich držitelům podařilo plně „zakoupit“, tedy zbavit zátěže v podobě splácení usedlosti do panské pokladny. Není patrné, že by se arcibiskupská vrchnost pokoušela zasahovat do tvorby cen usedlostí a dědických záležitostí venkovanů mimo krajních situací zběhlých či zcela nedbalých hospodářů. Zřetelně patrná je naopak snaha povzbudit poddanskou ekonomiku, jež se projevovala například odpouštěním dlouhodobých, zděděných dluhů zdatným hospodářům.¹⁹

Do ceny usedlosti se započítávala rozloha a výnosnost polí a dalších pozemků, kvalita dobytka a nářadí, obydlí a hospodářských budov. Hodnota udávaná v gruntovních knihách pak byla ovlivněna tradicí, aktuálním stavem a vybavením gruntu, dluhy i rodinnou situací. Podrobnější popisy předávaného majetku se ale v gruntovních zmišovické rychty začínají objevovat až na samém konci 17. století a zahrnují prakticky jen dvě kategorie: cennější hospodářská zvířata a hospodářské nářadí, případně zásoby obilí a píce, jen ojediněle se objevují i další nástroje a předměty denní potřeby. Až v první polovině 19. století se začaly objevovat přesné katastrální údaje o pozemcích.

1999, s. 53–72; ŠOLLE, Václav: Civilní soudnictví v době předběžnové v českých zemích. *Sborník archivních prací* 10, 1960, s. 111–146.

17 NA, VS ČŘ, inv. č. 61, sign. Pelhřimov 152.

18 S přehledem novější literatury SKOŘEPOVÁ, Markéta – GRULICH, Josef: Rodinná kontinuita a venkovské hospodářství. Držba poddanských usedlostí v 17. až 19. století. *Český časopis historický* 113, 2015, s. 50–75. K záskupu a splácení poddanských usedlostí dosud nepřekonané studie TLAPÁK, Josef: K otázce vzniku a rozšíření nezakoupených poddanských hospodářství v někdejší Táborském kraji. *Vědecké práce zemědělského muzea* 14, 1974, s. 63–107; CHOCHOLÁČ, Bronislav: *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*. Brno: Matice moravská, 1999.

19 SKOŘEPOVÁ, Markéta: Vztah pánů a poddaných na Červenořečickém panství v 16. a 17. století. *Opera Historica* 23, 2022, s. 29–57, –57. <https://doi.org/10.32725/oph.2022.002>

Pro období let 1686 až 1810 se v gruntovních knihách podařilo najít více než sto popisů vybavení venkovských domácností, přičemž počet využitelných zápisů pozvolna narůstá s každým čtvrtstoletím. Prameny samozřejmě lépe a důkladně popisují selkové domácnosti, které byly četnější, bohatší a zahrnovaly větší množství komodit, které bylo třeba rozdělit mezi příbuzné. Do chudších domácností je možné nahlédnout až v poslední čtvrtině 18. století, pak ovšem jejich popisy představují asi pětinu celého zkoumaného vzorku. Poznámky o movitém majetku poddaných se objevují v různých kontextech od formálně strukturovaných inventářů vybavení předávaných gruntů po dílčí dohody o vyplacení věna či podobě výměnku. Velmi různorodá je také míra podrobnosti těchto výčtů: jakkoli byla hodnota předmětného majetku nějakým způsobem popsána a vyčíslena při každém převodu usedlosti na nového hospodáře, podrobnější popis, využitelný pro účely této studie, byl shledán asi u třetiny z nich.²⁰

V některých případech se inventář dochoval pro dvě nebo tři po sobě následující generace držitelů; zdá se dokonce, že v některých rodinách bylo zaznamenávání detailů majetkových transakcí jistou tradicí. Jen někdy jsou ovšem uvedeny ceny jednotlivých zaznamenaných položek, většinou jsou oceněny všechny dohromady. Nejpodrobnější výčty se tradičně objevují v případech sirotčích gruntů, kdy bylo zapotřebí pojistit majetek nezletilých dětí a vymezit pozici nového či prozatímního hospodáře.²¹ Podrobnější popisy se zhotovovaly také v případech nucených prodejů a směn gruntů. I při výzkumu hmotné kultury tedy platí badatelský paradox, že lidé, kteří nemuseli čelit výraznější nepřízni osudu, nebo dokázali potíže a konflikty udržet pod pokličkou, se kvůli lakonickým písemným záznamům stávají „neviditelnými“.

Stavení a chlévy

Podobu černořečického panství poprvé podrobněji zachycují mapy stabilního katastru, ukazující poměrně značný podíl zděných staveb. Lze ale předpokládat, že kamennou výstavbu do regionu přinesla až první desetiletí 19. století. Pro starší období písemné záznamy ukazují spíše na dřevěné konstrukce, které bylo možné poměrně snadno pořídit, lehké však podléhaly zkáze ohněm i obyčejnému zubu času. První „popisy“ budov jsou spojeny s kritikou hospodářů, kteří zanedbali péči o dům i jeho hospodářské zázemí. Jan Hůla z Pobistryc přišel v roce 1715 o svůj grunt kvůli dluhům a pro velkou „nedbalost“, neboť „celý stavení na padnutí pustil, jakož i pět chlívů svévolně spálil“.²² Jan Brychca své stavení v Svěpravicích „zcela spustil a zohavil“ a byl tak v roce 1742 posledním hospodářem v okolí, kterého vrchnost z gruntu

20 Výběr studovaných zápisů byl pro cíle této studie proveden ryze účelově – využity byly všechny záznamy, které jakýmkoli způsobem zachycovaly podobu a vybavení venkovských usedlostí, bez ohledu na další obsah či strukturu záznamu.

21 SLOVÁKOVÁ, Věra: Životní poměry dívek a mladých žen ve vsi Křenovice v 18. století. *Historická demografie* 42, 2018, s. 211–237.

22 NA, APA I., inv. č. 2609, fol 65–67v.

sesadila.²³ Požár měl vedle údajné neschopnosti sedláka Jana Míky na svědomí, že jeho usedlost byla v roce 1693 velmi sešlá, „*kromě na světnici přikrytá, síň pak, komora, maštal toliko srub dranicmi [prkny] položený, stodola sešlá – střechou spuštěná, chlívky shnilý*“.²⁴

Naopak v dobrém stavu byl dům těchorazského sedláka Straky oceněný v roce 1773 na 90 zl.: v roce 1762 k němu byla postavena nová světnice, s ní sousedila zděná, klenutá kuchyně, dále dvě dřevěné komory v síni, podsklepená komora a vedle komory dřevěný „*chlívek*“. Maštal a stodola byly jen „*v prostředním stavu*“, dva malé dřevěné chlěvy měly „*krytinu darebnou*“, naopak chlív pro hovězí dobytek byl „*celej zděnej*“.²⁵ Téhož roku byl popsán i sousední dům Jana Bednáře, který měl mít podle staršího ocenění hodnotu 133 zl. a zahrnoval špatnou světnici, zděnou kuchyni a síň, dále dvě komory a jednu menší komůrku; hospodářské zázemí tvořily zděná maštal a chlív pro krávy, čtyři menší chlěvy na „*malý dobytek*“, dvě kolny a stodola.²⁶

Oprava sešlého dřevěného stavení mohla být poměrně levná. Roku 1698 hejtman panství nařídil prohlídku zanedbané usedlosti Pavla Jančíka ve Zmišovicích, která byla v roce 1685 jako úplně zpustlá (což se patrně netýkalo jen stavení, ale i polí) oceněna na 100 kop míšeňských a ani o 14 let později nebyla v pořádku. Hospodářské budovy představovala kolna, stodola se sešlými stěnami i střechou a dva „*velmi shnilé*“ chlěvy. Jančík ale přistavěl zděnou kuchyni s klenutou pekárnou a komínem, síň, komoru a dva chlívky, což bylo ohodnoceno na 10 kop.²⁷ Ještě v roce 1752 se přistavění „*komůrky*“ oceňovalo na 6 zl.²⁸ a o špatné střeše jinak dobrého selského stavení bylo v roce 1740 řečeno, že ji nový hospodář „*s malým nákladem opraví*“.²⁹

Součástí selských statků bývaly i chalupy určené výměnkářům nebo podruhům, které se v průběhu 18. století stávaly samostatnými domkářskými usedlostmi. Přistavování jednotlivých místností nebo domků přiléhajících k původním domům částečně zachycují dohody o předání usedlosti. Například Jan Dvořáků si v roce 1693 pro sebe a manželku pojistil u svého syna byt „*bud'to v jedné světnici nebo na chalupě*“,³⁰ otčím Jakuba Topiče coby odstupující prozatímní hospodář získal právo vystavět si při statku „*nějakou světničku*“, kterou by mohl obývat po dobu svého a manželčina života.³¹ Vdově po sedláku Martinu Eliášovi měl Matěj Červený, který se roku 1736 ujal jejího gruntu, vybudovat „*světničku*“ pod stavením vedle obecního pozemku, která by po její smrti připadla zpět k usedlosti.³²

23 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 18–22rv.

24 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 102–105v.

25 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 98–118v.

26 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 104rv.

27 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 39–41r.

28 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 111.

29 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 61rv.

30 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 14–17v.

31 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 46–50b.

32 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 49–51v.

Podobně malá stavba mohla být „mobilní“ fyzicky i právně, jak nasvědčuje zápis z Pobistrýc, kde si Jan Vomastek postavil „*na gruntu Vomastkovském*“ chalupu, která pak byla přenesena na obecní pozemek a později dostala čp 4. Další hospodář k ní přistavěl světnici, chlévy a stodolu a roku 1762 po sobě zůstavil pár volů a dvě krávy, původní domek se tedy během pouhých dvou generací dokázal rozšířit na usedlost s hospodářským zázemím.³³ Chalupy, které si na obecních pozemcích v Popelištné v roce 1784 postavili Tomáš Hrobský a Václav Martinů za cenu 15 respektive 20 kop grošů míšeňských, zahrnovaly světnici, kuchyňku, komoru, chlév a malou stodolu.³⁴ Podobnou dispozici se světnicí, kuchyní, komůrkou, dvěma chlívkami a stodůlkou v celkové ceně 45 zl. měl i dům v Pobistrýcích čp 15, který roku 1790 vystavěl Jan David na pozemku, který odkoupil od rodného gruntu.³⁵

Dobytek

Ekonomická i sociální krize započatá třicetiletou válkou zastavila pravidelné, každoroční skládání stanovených částek, které směřovaly na splátky usedlostí do „důchodu milostivé vrchnosti“ a/nebo byly přerozdělovány na úhradu dědických podílů či jiných dluhů váznoucích na gruntech. Výrazně se rozšířilo skupování dědických podílů hospodáři, kteří svým věřitelům (obvykle příbuzným) spláceli pouze třetinu dlužných částek, zato v dřívějším termínu. Peníze v mnoha případech nahradily kompenzace v podobě předání kusu hovězího či skopového dobytka, což bylo zjevně výhodné i vzhledem k měnícím se cenám a inflaci. Hospodářská zvířata představovala trvalou a všeobecně srozumitelnou hodnotu, což bylo bezpochyby důvodem, proč se od konce 17. století dědické podíly a věna vypočítávala takřka výhradně právě v dobytku a hospodářském nářadí.

Zápisy o předávání usedlostí samozřejmě nezahnují veškerý dobytek ustájený a užívaný na gruntu, stejně jako ne všechna půda musela být aktuálně obhospodářována samotným držitelem statku. Záznamy pomíjejí zádušní krávy, dobytek patřící výměnkářům, zvířata, která byla připsána některému ze sourozenců nastupujícího hospodáře, a vše, co patřilo podruhům, kteří zejména na větších selských gruntech nebyli výjimkou. Posouzení situace je jednodušší u novějších zápisů, které mají jednoznačnou, graficky přehlednou strukturu, kdy je nejprve vypsán veškerý majetek odstupujícího či zemřelého hospodáře, a poté se přistupuje k jeho rozdělení mezi dědice. Problémem starších inventářů přibližně do poloviny 18. století je určitá nepřehlednost, protože majetek byl rovnou rozpočítáván, takže nebývá vždy zřejmé, zda se dobytek a předměty přislíbené jednotlivým dědicům již nacházejí na usedlosti, nebo je má nová hlava rodiny teprve opatřit. V každém případě nebyla výplata nutná hned, obvykle se dědický podíl předával teprve, když dotyčný či dotyčná uzavírali manželství, do té doby mohl vše užívat hospodář.

33 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 96rv.

34 NA, VS ČŘ, inv. č. 53, sign. Pelhřimov 146, fol. 240r a 244r.

35 NA, VS ČŘ, inv. č. 52, sign. Pelhřimov 145, fol. 245.

Podle urbáře z roku 1740 připadala na každého sedláka na červenořečickém panství povinnost čtyřdenní potažní roboty, což v podstatě znamenalo nutnost mít na gruntě alespoň dva potahy a dvě sady základního polního nářadí. Zatímco zprávy o škodách způsobených vojenskými soldateskami třicetileté války mluví o množství koní, o které poddaní přišli,³⁶ od druhé poloviny 17. století se na Červenořečicku používal převážně hovězí dobytek. Na selských gruntech se obvykle vykazoval v počtu do deseti kusů: na žádné usedlosti nebyly zmíněny více než tři páry volů nebo víc než pět krav. V menších počtech se objevují „jalová“ mladá dobytčata ve stáří do jednoho nebo dvou let, kterých bylo na usedlosti takřka vždy méně než dospělých krav, jež se měly každoročně otelit; zdá se tedy, že hospodáři nadbytečná telata brzy odprodávali.

Pro ocenění skotu byly užívány především obvyklé termíny určující věk a z něj vyplývající užitek zvířat. Samice byly rozděleny na krávy, které bylo možné dojit, a mladé jalovice do dvou nebo tří let věku. Jan Straka z Těchorazu v roce 1768 krávu, kterou měly jeho dcery dostat věnem, přesně specifikoval jako prvotelku.³⁷ Tažní voli byli chováni ideálně v párech, protože zvířata určená k práci v jednom zápřahu musela být stejně stará, aby měla přibližně stejnou sílu. Cena byla u volů nejvyšší mezi třetím a pátým rokem věku, pak rychle klesala. Srovnání umožňuje například pozůstalost Kryštofa Hraly, na jehož gruntě v roce 1772 zůstal kromě valacha ze 46 zl. pár šestiletých volů za 38 zl. a dvojice pětiletých za 48 zl.³⁸

Koně se v poddanských inventářích až na tři starší výjimky objevili až ve druhé polovině 18. století, jejich chov výrazně narostl v osmdesátých a devadesátých letech. I pak se chovali jen asi na polovině selských gruntů, a to většinou jednotlivě, případně se jednalo o starší kus a mládě. Vzhledem k tomu, že ve stájích výrazně převažovaly samice, se lze domýšlet, že hospodáři koně pořizovali kvůli odchovu hříbat pro trh.³⁹ Vždyť roku 1773 měla šestiletá klisna cenu 33 zl., spolu s ní chované hříbě staré dva a půl roku stálo 35 zl., zatímco dvojice o něco mladších volků („pár běhounů do druhého roku“) byla ohodnocena jen na 12 zl.⁴⁰ V roce 1807, možná v souvislosti s válečnou poptávkou po koních pro erár, vzrostla cena chovné kobyly až na 105 zl.⁴¹

Pouze pětkrát byla u sedláka nalezena zmínka o koňském potahu, z toho ve čtyřech případech se jednalo o dva páry koní. Koně se hodili zejména pro delší cesty, které prokazatelně kolem poloviny 18. století provozovali tři hospodáři ve Svěpravicích. Josef Brychca jinak Pech dokázal během jedenácti let svou usedlost vytáhnout z dluhů,

36 DOBIÁŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí V., Doba pobělohorská 1. Třicetiletá válka*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1970. V purkrechtní knize z té doby je dokladů jen málo, ale například na nápravě ve Svěpravicích „vše lid vojenský pobral, kromě kráva a jalovice kostelní a půl vozu se přidalo a co obilí v slámě pozůstalo“. NA, APA I., inv. č. 1754, sign. B43/11a, s. 368–369.

37 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 101–103.

38 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 119rv.

39 Ve studovaných inventářích z let 1701 a 1807 bylo napočítáno 38 koňských samic, pět kastrovanych valachů a pouze jeden hřebec. U dalších 22 koní nebylo pohlaví uvedeno.

40 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 104.

41 NA, VS ČŘ, inv. č. 53, sign. 146, fol. 25rv.

a ještě pro děti ušetřit 66 zl., které vydělal „*skrze formanský handl*“. Vypořádání jeho pozůstalosti z roku 1756 bohužel nezahrnuje inventář,⁴² jeho předchůdce ale v roce 1693 přenechal synovi čtyři „*klisata s nádobím*“, tedy mladé koně s postroji.⁴³ Vožením zemědělských produktů k pražskému arcibiskupskému dvoru byla na tomto gruntě dokonce nahrazena robota, stejně jako v případě sousedního Vondráčkova statku, kde se ale inventář také nezachoval.⁴⁴ Čtyři formanské koně a čtyři vozy vlastnil Martin Svoboda zesnulý v roce 1743, na pole ale i on patrně jezdil s párem volů, které si rovněž držel.⁴⁵

K selským gruntům patřilo na Červenořečicku menší stádo ovcí zahrnující obvykle patrně kolem deseti kusů, rovněž rozlišených podle pohlaví a věku na staré bahnice, odrostlé „*jahrlingy*“ a jehnice, určené na chov nebo na porážku, a malá jehňata, zapisovaná jen zřídka. Cena ovcí byla ve srovnání se skotem minimální, v polovině 18. století se hodnota ročního kusu obvykle cenila na 1 zl., zatímco stejně staré tele stálo minimálně 5 zlatek, u dospělých zvířat rozdíl ještě narůstal.⁴⁶ Z prasat byly dlouho oceňovány jen prasnice určené pro odchov mláďat, která se zřejmě rychle prodávala či porážela. Poprvé bylo dvanáct odrostlých selat („*odstavních prasat*“) zmíněno v roce 1773,⁴⁷ na přelomu 18. a 19. století se již prasata v selských i chalupnických chlévech vyskytovala běžně. Chovné „*svině*“ byly kolem roku 1800 ceněny na 2 až 5 zlatých, u jatečních kusů zjevně záleželo na stáří a váze. Cenily se rovněž včely, které byly již roku 1608 zmíněny ve stížnosti Mandeliny Jírové, která měla přijít o šest rojů.⁴⁸ V průběhu 18. století ale byly zachyceny jen dvakrát, z toho jednou šlo o osm úlů, testamentárně odkázaných dílem záduší a dílem vdově umírajícího hospodáře.⁴⁹

Nářadí

Do poddanských inventářů bylo zapisováno jen velice málo předmětů, objevují se pouze ty, které byly buď cenné, nebo nezbytné pro provoz usedlosti. Obě kritéria splňovala trojice základních kusů polního nářadí, tedy rádlo, brány a vůz, která nechyběla v naprosto žádném inventáři. Bylo výhodné mít toto náčiní na usedlosti vždy ve dvou kusech, hospodáři ovšem nezřídka jednu sadu určili jako dědictví některému ze synů, kteří si měli své „místo“ hledat mimo rodný grunt. Podobně jako u dobytka se i v případě nářadí objevovalo hodnocení stáří a kvality. Zásadní hodnotu měly samozřejmě kovové nebo okované předměty, ceněné pro lepší technologické vlastnosti i kvůli samotné ceně železa.

42 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 18–22v.

43 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 14–17v.

44 NA, VS ČŘ, inv. č. 1, fol. 107–111v.

45 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 24–27v.

46 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 6rv.

47 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 104.

48 DOBIÁŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí IV. Doba reformační*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957, přílohy III. až V., s. 840–861.

49 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol.71.

Podrobnější popisy nástrojů se ale objevují jen ojediněle. U bran se často výslovně zmiňuje, že měly železné hřeby. Vozy se běžně dělily na poloviny: klíčová byla náprava a kola, které musel zhotovit specializovaný řemeslník, zatímco různé typy korby bylo možné sestavit doma: například Matěj Maška v roce 1693 nechal svému bratrovi „půl kovaného a půl valního“ vozu.⁵⁰ Počítalo se i náradí, které bylo třeba opravit. Martin Matějů spolu s gruntem v Popelištné roku 1693 získal vůz, který měl „kola tři kovaný, ale obchodily, jedno kolo velmi sešlé za 5 zl.“;⁵¹ záznam z roku 1772 uvádí vůz za 12 zl. a ještě „vůz s jedním padlým kolem“ poloviční hodnoty.⁵² Orební náradí bývalo nejčastěji určeno jen jako „rádlo“, roku 1706 se ale prodával grunt, na kterém bylo mimo jiné „půl vozu valního s nápravou okovanou, kolečka plužní dvě s houžví a rádlo s náradníkem“. Týž statek měnil hospodáře již o pět let později a tentokrát bylo zdůrazněno, že je na něm k dispozici mimo vozu a bran s železnými hřebíky i „rádlo vše železem okovaný“.⁵³ Jeden kovaný vůz, polovina horšího vozu, rádlo s houžví, s náradníkem a kolečky byly součástí vybavení brychcovského gruntu ve Svěpravicích v roce 1693.⁵⁴ Jiří Vacek z Těchorazu v roce 1730 zdědil mimo jiné jeden a půl okovaného vozu, polovinu vozu neokovaného a tři neokovaná rádla s kolečky a náradníky;⁵⁵ rádlo s okovanými kolečky a okovaný vůz převzal roku 1768 i Matěj Straka.⁵⁶

Postroje pro dobytek nebyvaly zmiňovány vyjma řetězů. Řetěz se obvykle na gruntě zaznamenával jen jeden a zcela bez popisu, jen popelištský rychtář Chuchel v roce 1757 upřesnil, že má „dva kladní řetězy a tři řetízky klaničniky“, které se téměř gruntě zmiňují i o devět let později.⁵⁷ Výjimkou byly v roce 1712 na Vomastkovském gruntě čtyři sešlé chomouty, z toho dva s železnými součástmi, jejichž stav zřejmě odpovídal kondici zvířat, která je měla nosit: „čtyři kusy koňského potahu, velmi však mizerný, starý a slepý“.⁵⁸

Také u drobnějšího ručního náradí se uváděly především kusy, které měly (mohly mít) železné součásti. Důležité byly vidle, především ty, které byly určeny na těžkou chlévskou mrvu. V zápise z Pobistrýc z roku 1693 byly poprvé rozlišeny tři typy vidlí, „vidle hnojny“ ve dvou kusech, „kopáč“, tedy vidle se zahnutými zuby určené rovněž především k čištění chlévů, a „podávky“ na seno a slámu.⁵⁹ Bez návštěvy kováře se neobešlo ani pořízení nástrojů na sekání trávy a obilí, případně přípravu píce pro dobytek. Zmiňovány jsou samostatné kosy, „hrabice s kosou“ a „řezací stolice s kosou“; srpy se neobjevují, ačkoli byly bezpochyby užívány. Většina selských gruntů disponovala

50 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 58–59v.

51 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 102–105v.

52 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 119 rv.

53 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 92–96v.

54 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 14–17v.

55 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 111rv.

56 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 101 rv.

57 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 125–126v.

58 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 58–59v.

59 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 58–59v.

alespoň kouskem lesa,⁶⁰ čemuž odpovídalo vybavení pilami a sekyrami; v Popelištné byly roku 1757 popsány „široká sekyra“ a „tesla na koryta“, tedy patrně tesařská sekyra teslice,⁶¹ a o dvě léta později na jiném statku „dvě velký sekyry a jedna jednoruční sekyra“.⁶² Zvyku zaznamenávat při předávání usedlostí především nástroje vyrobené ze železa nejspíš odpovídají občas zmiňované motyky a „ryčky“.⁶³ Zejména na přelomu 18. a 19. století se pak inventáře příležitostně rozšiřují o další, jednotlivě zmiňované specializované nástroje bez bližšího popisu, jako například kramle, brus, rýč, nebozez, poříz, dláto; po podruhu Matesovi Kocourovi zesnulém v roce 1808 zůstalo nespecifikované tesařské náradí.⁶⁴ Podrobnější výčty drobnějšího náradí se poměrně často objevují v případech chudších chalup, ačkoli bezpochyby nechybělo ani na velkých gruntech. Důvodem mohla být cena, jež byla ve srovnání s ostatním majetkem bohatších sedláků zanedbatelná, zároveň ale tento fakt může ukazovat na vykonávání řemeslnických a nádenických prací jako důležitého zdroje obživy domkářů a chalupníků.

Drobný majetek

Vnitřní vybavení domů zůstává v podstatě neznámé. Na chalupě v Pobistrýcích byly roku 1773 z pozůstalosti po Václavu Skalovi rozprodány dvě staré truhly a „spizírna“.⁶⁵ Do kuchyně patřil „kamnovec železný“, případně ojedinele zmíněná nová kamna oceněná v roce 1752 na 2,5 zl.⁶⁶ Určitou hodnotu měly samozřejmě i textilie sloužící k vybavení domácnosti. O významu textilní výroby v regionu svědčí chov ovcí v poddanských hospodářstvích i ve velkostatkových ovčinech.⁶⁷ Neméně rozšířené pěstování lnu mělo podle tereziánského katastru zdejšími hospodářům vynášet i 20 až 30 zlatých.⁶⁸ Jeho zpracování v domácnostech dokládají i „lněné hřebeny“⁶⁹ a přeslice, ojedinele zmiňované v inventářích, a přísívání lněného semene, které si při odchodu na výměnek vymíňovala značná část hospodářů a jejich manželék. Ovšem jediným dokumentem, který zmiňuje kusy nábytku i textilních součástí domácího vybavení, je účet za vypravení nevěsty, který je v úplnosti představen níže.

Nalezeny byly pouze dva pozůstalostní inventáře obsahující šatstvo. Oba svědčí o relativně nízké hodnotě jednotlivých kusů oblečení a nepřímo také o tom, že osobní věci byly po smrti původního vlastníka rozděleny zpravidla neoficiálně. Chalupník

60 Z 33 sedláků neměli žádný les pouze tři. Nejmenší zachycenou plochou byly ¾ provazce u gruntu v Pobistrýcích (později čp. 10), největší les o rozloze 9,5 strychu měl grunt čp. 1 v Popelištné. NA, VS ČR, inv. č. 1, fol. 93-113.

61 NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 125rv.

62 NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 134rv.

63 Motyka je poprvé uvedena v inventáři z Popelištné v roce 1694. NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 86-88v.

64 NA, VS ČR, inv. č. 61, sign. Pelhřimov 152, fol. 111rv.

65 NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 95rv.

66 NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 111.

67 CHALUPA, Aleš – LIŠKOVÁ, Marie – NUHLÍČEK, Josef – RAJTORAL, František (eds.): *Tereziánský katastr český II. Rustikál (kraje K-Ž)*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, č. 1347, s. 327.

68 Tamtéž.

69 NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 125rv.

Václav Šimanovský, zemřelý roku 1779, nosil za života bělavý soukenný kabát za 4 zl., obnošený lajbl, malou červenou čepičku, kožené kalhoty, pár modrých punčoch a staré boty, vlastnil i 1,5 loktu červeného sukna. To vše bylo oceněno na 9 zl. a 24 kr., přičemž hodnota všech aktiv Václavovy pozůstalosti byla vyčíslena na 116 zl.⁷⁰ Podstatně menší podíl mělo ošacení na pozůstalosti Josefa Dolejšího, zesnulého roku 1801, který držel emfyteutickou hospodu ve Svépravicích a další majetek v hodnotě 1551 zl. Oceněná část jeho šatníku stála jen za 6 zl. 30 kr., patřil k ní kabát, kožich, kožené kalhoty, boty, kamizola, čepice a klobouček.⁷¹

Po celé zkoumané období trvá přehlížení drobných položek osobní potřeby a sportěby. Pouze dvakrát a spíše náhodou byly v gruntovních knihách zaznamenány podrobnější soupisy, které zaslouží být reprodukovány v úplnosti. Prvním z nich je kousek papíru, na kterém vdova po Matějovi Dvořákovi někdy po roce 1734 vypočetla, kolik vynaložila na svatbu své dcery Mariany: věnem dívka dostala krávu, mladého vola, dvě ovce a husu celkem za 31 zl. 14 kr., do výbavy truhlu, trdlici a přeslici k zpracování lnu, tři peřiny, lněné plátno a prostěradlo za 12 zl. Na svatbu byly semlety 3 korce žita, 3 měřice pšenice, zabito prase, ovce a ještě se dokoupilo hovězí za 1,5 zl., jen masitá část hostiny tak stála čtyři zlaté. „*Na šaty a jinší věci*“ přitom bylo potřeba dalších 7 zl. Důvodem pořízení precizního soupisu byla bezpochyby nepřehledná situace v rodině, kde se sešly děti z několika manželství a s různými dědickými nároky.⁷²

Obtížněji lze vysvětlit důvod vzniku pozoruhodného soupisu pozůstalosti po Alžbětě Baršové, zemřelé roku 1798 v podruží ve Zmišovicích. Podruhyň, jejíž původ a rodinný stav se nepodařilo zjistit, chovala pár volů, krávu, tele, osm ovcí, dvě prasata a husu. To představovalo slušný majetek v ceně takřka 100 zl. Vedle hodnotného živého inventáře a zásob obilí a píce je uveden soupis drobnějšího vybavení domácnosti v celkové ceně asi 10 zl. Není zřejmé, proč byly tyto věci, jež se daly pořídit za několik krejcarů, do inventáře vůbec zaznamenány, zatímco jiné, které nebožce nemohly chybět (například peřiny, oblečení) se zmínky nedočkaly. Podruhyň vlastnila náčiní jako kosy, vidle, sekery, motyky a „*řetízky k dobytku*“, ale také nářadí jako pilník, poříz, kleště a kladiva. Alžbětina kuchyň zahrnovala hmoždíř, pekáč, dva škopky, tři putny, troje necky, máselnici, díž a prkna na přípravu chleba. Z nábytku je zmíněna „*stolice ke stolu*“, židlička a dvě „*spížky*“, zatímco stůl nebo postel chybí.⁷³

Závěr

Gruntovní knihy a v nich obsažené inventáře samozřejmě nejsou ideálním pramenem pro poznání hmotné kultury venkova. Pořízení soupisu majetku rozhodně nebyvalo pravidlem, záleželo především na aktuální situaci v rodině. Obvykle jsou k dispozici

70 NA, VS ČŘ, inv. č. 53, sign. Pelhřimov 146, fol. 111 rv.

71 NA, VS ČŘ, inv. č. 61, sign. Pelhřimov 152, fol. 56rv.

72 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 104rv.

73 NA, VS ČŘ, inv. č. 61, sign. Pelhřimov 152, fol. 4rv.

jen pro selskou vrstvu a uvádějí pouze cennější položky, a to ještě jen ty, které se měly stát předmětem oficiálního předání či dědického řízení. Popisy nástrojů a náradí v inventářích odpovídají tomu, že všichni zúčastnění si dokázali představit, oč se jedná, písemný pramen tedy nemůže nahradit dochovanou trojrozměrnou věc nebo obrázek. Přesto však zkoumání poddanských inventářů má smysl: umožňuje posunutí výzkumu do starších období, odkud pochází jen minimum hmotných artefaktů, a také alespoň částečné rozlišení sociálního spektra původních majitelů užívaných předmětů.

Zásadní otázkou je úplnost poddanských inventářů, a to i v případech tak elementárních položek jako byl dobytek, který, ač ustájen v jednom chlévě, mohl mít různé majitele. Zřetelný posun v poddanském hospodaření na území zmišovické rychty lze bezpečně konstatovat v obnovení chovu koní v druhé polovině či spíše ke konci 18. století. Méně jednoznačné je třeba interpretovat zvyšující se počty kusů hovězího a vepřového dobytka. Je třeba připustit, že opticky mírně narůstající stavy skotu mohou být způsobeny i změnou úředního postupu, který v této době dbal na výslovné zachycení všeho cennějšího majetku a pak teprve přistupoval k jeho dělení. Důvodem mizivého zastoupení prasat v inventářích ještě kolem poloviny 18. století může být jejich nízká hodnota a také brzké odprodeje či porážky jatečných kusů. Podobně inventáře nezaznamenaly drůbež (kromě dvou zmínek o huse), jakkoli její chov musel být běžný. Opatrně je třeba interpretovat i soupisy nástrojů a náradí, které se směrem k roku 1800 rozšiřují. To, že se předměty ve (starších) zápisech nezmiňují, neznamená, že na gruntech nebyly nebo se obecně neužívaly. Posun je opět nutné vidět spíše v hutnosti úředních záznamů a možná i kvalitě užívaných věcí než ve faktickém vybavení venkovských hospodářství.

Plošné zkoumání poddanských inventářů vzniklých v určitém regionu se může jevit jako málo nosné, protože větší část z nich je velmi stereotypní a neobsahuje „nic zvláštního“. Důraz na geografický horizont a sociální kontext však otvírá širší badatelské perspektivy. Další prohloubení výzkumu by mohlo umožnit posouzení ekonomické situace venkovanů, zachytit generační proměny na jednotlivých gruntech a změny poddanského hospodaření v souvislosti s reformami přelomu 18. a 19. století. Významnou otázkou, která není v české historiografii uspokojivě vyřešena, a k níž by mohlo takto koncipované studium poddanských inventářů připojit alespoň dílčí odpověď, je měnící se stratifikace venkovské společnosti. Neposlední výzvou je také získávání poznatků pro regionální a chronologickou komparaci.

Prameny

Národní archiv, Archiv pražského arcibiskupství I., inv. č. 2609, gruntovní kniha panství Červená Řečice.

Národní archiv, Archiv pražského arcibiskupství I., inv. č. 2610, gruntovní kniha panství Nový Rychnov.

Národní archiv, Archiv pražského arcibiskupství I., inv. č. 1754, sign B43/11a, purkrechtní kniha panství Červená Řečice.

- Národní archiv, Velkostatek Červená Řečice, inv. č. 1, urbář panství Červená Řečice.
 Národní archiv, Velkostatek Červená Řečice, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, purkrechtní kniha rychty Zmišovice a Rybník.
 Národní archiv, Velkostatek Červená Řečice, inv. č. 52, sign. Pelhřimov 145, purkrechtní kniha rychty Popelištná.
 Národní archiv, Velkostatek Červená Řečice, inv. č. 53, sign. Pelhřimov 146, purkrechtní kniha rychty Popelištná.
 Národní archiv, Velkostatek Červená Řečice, inv. č. 61, sign. Pelhřimov 152, kniha pozůstalostí a odhadů.
 Národní archiv, Tereziánský katastr, inv. č. 2817, kar. 826.

Literatura

- ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda: *Berní rula 4. Kraj bechyňský I*. Praha: Národní archiv, 2013.
- DOBIÁŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí II. Doba reformační*. Pelhřimov: Muzejní spolek, 1936.
- DOBIÁŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí IV. Doba reformační*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957.
- DOBIÁŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí V. Doba pobělohorská 1. Třicetiletá válka*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1970.
- GRULICH, Josef: *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008.
- HANZAL, Josef: Předbělohorské poddanské inventáře. *Český lid* 50, 1963, s. 169-174.
- HRUBÝ, František: Selské a panské inventáře v době předbělohorské. *Český časopis historický* 30, 1924, s. 22-59, 263-306.
- CHALUPA, Aleš – LIŠKOVÁ, Marie – NUHLÍČEK, Josef – RAJTORAL, František (eds.): *Tereziánský katastr český II. Rustikál (kraje K-Ž)*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, č. 1347, s. 327.
- CHOCHOLÁČ, Bronislav: *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*. Brno: Matice moravská, 1999.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav: Údaje o nabytku poddaných na jednom západočeském panství z konce 18. a první poloviny 19. století. *Český lid* 58, 1971, s. 45-48.
- KUTNAR, František: Mlázovské grunty a jejich výměnky v 18. století. *Krkonoše – Podkrkonoší* 1983, č. 7, s. 73-89, znovu in: Pokorná, Magdaléna – Beneš, Zdeněk (eds.): *František Kutnar. O dějinách lidu a lidech*. Praha: Pavel Mervart, 2019, s. 177-198.
- MARTÍNEK, Zdeněk a kol.: *Pelhřimov*. Praha: Lidové noviny, 2014, s. 125.
- MAUR, Eduard: Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen in 16.-18. Jahrhundert. *Historická demografie* 20, 1996, s. 93-101.

- PETRÁŇ, Josef: *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964.
- PETRÁŇOVÁ, Lydia – VAŘEKA, Josef: Vybavení venkovské zemědělské usedlosti v době předbělohorské (na pozadí poddanských inventářů). *Archaeologia historica* 12, 1987, s. 277-285.
- PETRÁŇOVÁ, Lydia: Ke studiu oděvu lidových vrstev města a venkova od 16. do poloviny 18. století v Čechách. *Český lid* 81, 1994, s. 201-215.
- PROCHÁZKA, Vladimír: *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963.
- SKOŘEPOVÁ, Markéta – GRULICH, Josef: Rodinná kontinuita a venkovské hospodářství. Držba poddanských usedlostí v 17. až 19. století. *Český časopis historický* 113, 2015, s. 50-75.
- SKOŘEPOVÁ, Markéta: Gruntovní knihy první poloviny 19. století na příkladu panství Nový Rychnov. *Archivní časopis* 60, 2010, s. 344-360.
- SKOŘEPOVÁ, Markéta: Vztah pánů a poddaných na Červenořečickém panství v 16. a 17. století. *Opera Historica* 23, 2022, s. 29-57. <https://doi.org/10.32725/oph.2022.002>
- SLOVÁKOVÁ, Věra: Životní poměry dívek a mladých žen ve vsi Křenovice v 18. století. *Historická demografie* 42, 2018, s. 211-237.
- ŠOLLE, Václav: Civilní soudnictví v době předbřeznové v českých zemích. *Sborník archivních prací* 10, 1960, s. 111-146.
- ŠTEFANOVÁ, Dana: *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsherrschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen 1558-1750*. Wien: Böhlau Wien – Brill Österreich Ges.m.b.H, 2009.
- TLAPÁK, Josef: K otázce vzniku a rozšíření nezakoupených poddanských hospodářství v někdejší Táborském kraji. *Vědecké práce zemědělského muzea* 14, 1974, s. 63-107.
- VAŘEKA, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia – PLESSINGEROVÁ, Alena: Mobiliář vesnického domu v Čechách od konce středověku do počátků národního obrození. *Český lid* 75, 1988, s. 202-211.
- VELKOVÁ, Alice: Zásahy státu do vztahu mezi vrchností a poddanými a jejich dopad na vesnickou rodinu na přelomu 18. a 19. století. *Časopis národního muzea – řada historická* 167, 1999, s. 53-72.
- VELKOVÁ, Alice: *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha: Academia, 2009.
- ZEITLHOFFER, Hermann: *Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebenslaufe und sozio-ökonomische Entwicklungen im südlichen Bohmerwald, 1640-1840*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2014.